

KANONIZACIJA IN DIDAKTIZACIJA PREŠERNA V SREDNJI ŠOLI

Zoran Božič: *Slovenska literatura v šoli in Prešeren: Znanstvena monografija*. Ljubljana: Tangram, 2010. 656 str.

Obsežna monografija je za natis prirejena doktorska disertacija *Poezija Franceta Prešerna v srednješolskih učbenikih in njena recepcija*, ki jo je Zoran Božič zagovarjal v juliju 2010. Naslov disertacije je bolj poveden od knjižnega, saj bolj posrečeno zajema osrednjo vsebinsko in časovno dvodelno problematiko razprave, zato se zdi škoda, da ga je avtor zdaj spremenil.

Splošna oznaka. Avtorsko besedilo zajema prva štiri poglavja na skupno 522 straneh, preostala tri pa posredujejo še spremna besedila: peto npr. seznam virov – bibliografske podatke o vseh 56 sestavih analiziranih beril za nižje in višje srednje šole (v vsakem sestavu so povprečno štirje zvezki), od prvega Macunovega iz leta 1850 do najnovejših treh iz l. 2010, dalje seznam sedmih pesniških antologij od Razlagove *Pesmarice* 1868 do Bajt-Kolškovich *Sončnic poldneva* iz l. 1993, ter seznam dvajsetih učnih načrtov za srednje šole od 1849 do 2008. Omeniti velja še sedmo poglavje, ki vsebuje priloge h kvantitativnim in kvalitativnim analizam v drugem in tretjem poglavju: petindvajset prilog k poglavju o berilih in osemnajst prilog k poglavju o sodobni srednješolski recepciji Prešerna. Monografija se konča z obsežnim imenskim kazalom.

Vsebinski oris. Prvo vsebinsko poglavje ima naslov Uvodni del. Zoran Božič v njem korektno razpostavi vsebinske parametre raziskave. Opiše pobudo zanjo (splošno dojemanje Prešerna med povelečevanjem in nerazumevanjem, prispevek literarne zgodovine in izobraževalnih procesov k tej dihotomiji), značilnosti in namen raziskave. Slednji je dvodelen, sistematično raziskati pojavljanje Prešernove poezije v srednješolskih berilih od prvega do današnjih, in eksperimentalno preveriti današnjo recepcijo Prešernove poezije pri srednješolcih. Ta del dodatno spodbujajo avtorjeve pedagoške izkušnje in nekatere poprejšnje raziskave o težavnosti klasičnih literarnih besedil za sodobnega bralca.

V okviru raziskovanja beril (drugo poglavje, Prešernove pesmi v srednješolskih berilih), pri katerem avtor uporablja metode kvantitativne in kvalitativne analize ter interpretacije virov, ga posebej zanimajo kanonizacijski dejavniki Prešernove poezije in njihova dinamika skozi čas, ter vprašanje didaktizacije, tj. kako se uresničujejo in spreminjajo vzgojno izobraževalni pristopi ter cilji ob posamičnih berilnih korpusih Prešernovih besedil. Zanima ga torej, ali je Prešeren ves čas kanonski avtor (izkaže se, da je), katere pesmi so v ospredju (izkaže se, da se jedro med Sonetnim vencem, Soneti nesreče in Krstom pri Savici ne spreminja veliko, pri čemer se analiza izteče v ugotovitev, da so merila izbora »praviloma usklajena s pogledi sočasnih literarnih zgodovin, le redko in v majhni meri pa so se sestavljalci ozirali na recepcijske zmožnosti mladih bralcev in na njihove afinitete« (16); temu so bolj kakor višješolski sestavi sledili sestavi beril za nižje srednje šole, npr. Janežič v 19. stol., Brinar, Bajec v prvi polovici 20. stol.).

V okviru didaktizacije pa avtor raziskuje, kako se v berilih spreminja spremljevalni instrumentarij, ki dijakom z razlagami, slikami in nalogami bolj ali manj ustrezno približuje pesemsko gradivo. Izkaže se, da je bil v tem pogledu zelo sodoben sestav beril avtorjev Bajec, Kolarič, Rupel, Sovre, Šolar iz l. 1935 in da so tudi sedanja berila – imenovana kot nasploh vsi sestavi po vodilnih avtorjih – Kos, Krakar, Lah, didaktično dokaj uspešna, čeprav je »praktično nemogoče zadostiti potrebi po bogati ponudbi avtorjev in besedil ter ... po sodobnem učbeniku z bogatim didaktičnim instrumentarijem« (18). Pri analizi vsebinskih in didaktičnih vprašanj avtor zelo pogosto, z namenom dobiti uporabne podobnosti in razlike v sinhroniji in diahroniji berilnih konceptov in dinamike kanonizacije Prešerena, uporablja preštevalne metode, ki pa jih namenu in vsebini ustrezno dopolnjuje besedilna analiza po desetih postavkah (npr. obseg, razvrstitev

učnih vsebin, značilnosti besedilnega izbora, vrednostna označitev Prešerna v berilu ...) in avtorjeva interpretacija.

Analizo beril v časovnem zaporedju, razdeljenem na obdobja naše politične zgodovine od habsburške monarhije do samostojne Slovenije, nadgradi avtor v tem poglavju še z navzkrižnimi primerjavami dobljenih podatkov (v prilogah so natančne preglednice), npr. kako se v tej perspektivi kaže vpliv tuje književnosti na izbor slovenskih literarnih besedil, kako so zastopane v berilih ženske (v celotnem razvoju beril le z 8-odstotnim deležem, več zdaj kot v preteklosti), kako se kaže vpliv cenzure in samocenzure na prilagajanje, spreminjanje, zamolčevanje avtorjev in besedil, pa kdaj so bila berila najbolj označena z ideologijami različnih barv in provenienc – najmočneje je to bilo v času Avstrije do 1900, pa v 40. letih 20. stol. (Moder 1942, Smolej 1946, Boršnik 1947, Čekuta 1947, torej v času italijanske ljubljanske province in prvega desetletja po vojne izgradnje) ter v 80. letih, ko so bila pri nas berila v kratkem veku usmerjenega izobraževanja zaznamovana s pritirano jugoslavizacijo in sociologizacijo, v Argentini pa s protikomunizmom in usmerjanjem v katolicizem.

Drugega vsebinskega sklopa, sodobne recepcije Prešernove poezije pri srednješolcih (tretje poglavje, *Recepcija Prešernove poezije v sodobni štiriletni srednji šoli*) se avtor loteva z metodologijo empiričnega pedagoškega raziskovanja, pri čemer je osrednji pedagoški eksperiment o ustreznosti prozifikacije (proznih »prevodov« verznihs besedil) kot pristopa za boljše razumevanje Prešernovih pesmi, dodatni instrument pa so vprašalniki in testi za preverjanje poznavanja in razumevanja Prešernove poezije, njihova kvantitativna analiza in interpretacija.

Pred osrednjim delom, poročilom o celoletnem eksperimentu, se Zoran Božič z izjemno temeljitostjo loti priprave teoretskega temelja. Pojasni izraz recepcija in njegovo rabo v slovenskem prostoru, poroča o temeljnih razpravah o bralčevem odzivu, npr. Hans Robert Jauss, Ivor A. Richards, Norman N. Holland, in pri nas Breda Rant, Mateja Pezdirc Bartol in Zdenka Blažko – slednje ima za dobro izhodišče za svojo (dodajmo: mnogo temeljitejšo in manj priložnostno) raziskavo. Naredi historični ekskurz v razloge za mitizacijo oz. oboževanje Prešerna, ki pa ni premosorazmerno z razumevanjem, tako pri mladini kakor celo pri specialistih prešernoslovcih, kar vse potrdi bodisi empirično gradivo bodisi pisni viri. Zato brez dodatnih didaktičnih pristopov ni pričakovati posebno dobrega razumevanja Prešernovih pesmi, saj ga otežujejo, kot je avtor ugotovil v poprej opravljenih raziskavah, metaforičnost, inverzije in arhaizmi. Med štirimi možnostmi, ki so znane za približevanje klasične poezije (simplifikacija, modernizacija, komentarizacija, prozifikacija), se odloči za eksperimentalno preverbo učinkovitosti prozifikacije. Postopek prozifikacije kot didaktične strategije opravičuje še s tem, da je poznan iz didaktične tradicije (Andrej Kragelj je že 1894 priredil *Odisejo* za mladino, priporočajo jo tudi Janko Bezjak, Karel Ozvald idr.). Osrednji del poglavja zajema predstavitev učinkov prozifikacije pri dijakih, in sicer v fazi pred eksperimentom, čemur sledi poročilo o poteku in rezultatih. Z eksperimentom je Zoran Božič želel ugotoviti, ali ta pristop prispeva k boljšemu razumevanju, globljemu doživljanju in drugačnemu vrednotenju Prešerna. Pred izčrpnim poročilom kot navadno ob vpeljevanju novega problema razpostavi teoretske določilnice, v katerih kombinira tradicionalno kvantitativno in akcijsko (kvalitativno) metodologijo pedagoškega raziskovanja (Mužič, Sagadin). Celoletni pedagoški eksperiment v treh delih je izvajal na štirih srednjih šolah severnoprimorske regije, kjer je gradivo preverjal pri eksperimentalni skupini, ki je brala Prešernove pesmi s pomočjo prozifikacije, in pri kontrolni skupini, ki jih je brala samo v izvirni obliki.

Rezultati preverjanj po obravnavi Prešerna pri pouku se domala v vseh postavkah nagibajo v prid eksperimentalne skupine. Avtor je dokazal, da tudi ob koncu šolskega leta (trajno znanje) dijaki eksperimentalne skupine npr. bolje prepoznavajo verze iz Prešernovih pesmi in so v prednosti pri poznavanju in razumevanju Krsta pri Savici. Tudi vrednotenje Prešernovih pesmi se je v eksperimentalni skupini spremenilo: manj je takih bralcev, ki so jim pesmi nezanimive ali zelo zahtevne. Pri vseh omenjenih dejavnikih, kakor tudi pri razvrščanju po pomembnosti, je

recepcija Prešerna v kontrolni skupini bolj pod vplivom šolske obravnave, ki pa je pod vplivom literarne zgodovine. To Božič v nadaljevanju pokaže ob vrednotenjih Borisa Paternuja, Janka Kosa in Antona Slodnjaka. Vrednotenje dijakov je v načelu bistveno drugačno od literarnih zgodovinarjev. Dijaki cenijo zgodbenost, humornost, ljubezensko tematiko, literarni zgodovinarji resnoba, elegičnost, artizem, eksistencialno tematiko.

Znanstveni prispevki razprave. Obširna razprava je prispevek k vsaj trem humanističnim raziskovalnim področjem: k literarni vedi, h kulturni zgodovini in k didaktiki književnosti.

1. Prispevek k literarni zgodovini. Zoran Božič se loteva še neobravnavane teme v okviru prešernoslovja, tj. raziskovanja Prešerna kot šolskega avtorja. Avtor preučuje pesnikovo zgodovinsko usodo v tisti vrsti komunikacije, ki se je najbolj zanesljivo za daljši ali krajši čas udeležuje celotna populacija in je ključna tudi za splošno akulturacijo in socializacijo.

Pisec je raziskal procese šolske kanonizacije in dinamiko vplivov na ta proces v določenem času (na prisotnost Prešerna in oblikovanje beril sploh so sočasno ali v različnih časih delovale politične spremembe, ideologija, vpliv literarnega okusa sestavljalcev, razlag in ocen sočasne literarne zgodovine, cenzurnih procesov, zgledovanje pri tuji književnosti ...). Izkáže se, da se je šolska Prešernova kanonizacija začela že 1850 v Macunovem berilu *Cvetje slovenskega pesništva* in se nato nadaljevala tako, da je Prešeren edini literat (poleg kasnejše Jurčiča in Župančiča), ki se pojavlja v vseh berilnih sestavih za nižjo in višji stopnjo.

Avtorja raziskovalna radovednost in temeljitost vodi še k primerjavam izbora Prešernovih pesmi v pesniških antologijah. Zanimivo je, da v teh Prešeren praviloma ni pesnik, zastopan z največ pesmimi, pa tudi izbor pesmi se praviloma razlikuje od šolskega – več je ljubezenskih pesmi, satire ipd. Zdravljica, npr. objavljena že v prvi Razlagovi antologiji, ki je izšla istočasno s sestavo za višje gimnazije (Janežič 1868), se v berilih pojavi šele v 20. stol., v sestavu Grafenauer 1930.

2. Prispevek h kulturni zgodovini. Najprej je to dejstvo, da Zoran Božič zajame celoten slovenski kulturni prostor. Vključi analizo zamejskih in izseljenjskih beril in za vse oriše tudi okoliščine, v katerih so nastajala, od političnih do kulturnih in pedagoških.

S stališča kulturne zgodovine je nadalje zanimivo, da so se z berili ukvarjali tudi nekateri sestavljalci, bolj znani na drugih področjih delovanja (Franc Miklošič, Janez Bleiweis, Anton Janežič, Anton Bajec, Anton Sovre, Marja Boršnik ...). Odkrijejo se imena in okoliščine, ki so sicer v drugem planu ali zunaj raziskovalne pozornosti. Zvrsti se plejada pedagoško-kulturnih delavcev iz osrednje Slovenije, zamejstva, izseljenstva (Josip Wester, Josip Brinar, Andrej Budal, Anton Kacin, Marija Jamar, Silvo Fatur, Nada Pertot, Pavel Zablantnik idr.). Skozi analizo vsebine beril lahko posredno sklepamo marsikaj o t. i. slovenski kulturni identiteti, o tradiciji estetskih in spoznavnih vrednot za presojo literature, razkrijejo se motivi za vrednotenje Prešerna kot nacionalnega pesnika ter odnos do slovenskega jezika sploh. Izbira avtorjev in besedil v berilih in njihova označitev prek vrednostnih meril prevladujoče ideologije, politike in (samo)cenzurnih posegov je tudi svojevrsten odraz duha časa in kulturnih vrednot v njem. Raziskava osveži pozabljene naslove knjižnih publikacij in imena avtorjev s področja (literarne) pedagogike, npr. Viktor Bežek, Janko Bezjak, Fran Ilešič, prikljče v zavest tematske revije, npr. *Ljubljanski zvon*, *Učiteljski tovariš*, *Vedež*. Oživi plejada literarnih ustvarjalcev, ki so s sodobnega zornega kota bolj zanimivi kulturno- kot literarnozgodovinsko, npr. Matija Vrtovec, Lovro Toman, Luka Svetec, France Cegnar, Anton Umek idr.) Avtor razmeji tudi poglavitna obdobja politične zgodovine, razmere v osrednjem prostoru in na obrobju (v zamejstvu in izseljenstvu), kolikor odražajo potrebo po nastanku novih beril, celo v begunskih taboriščih po 2. svetovni vojni.

3. Prispevek k didaktiki književnosti. Ta prispevek je kakovosten na diahroni in sinhroni ravni. Najprej je to, poleg prikaza didaktizacije Prešernovega pesništva skozi čas, najbolj izčrpen historiat slovenskih srednješolskih beril od začetkov njihovega pojavljanja do danes. Tako berila prvič doživljajo pravično obravnavo, ki jo literarnozgodovinski pregledi iz preteklosti in sodobnosti zanemarjajo. Poleg že omenjenih literarno- in kulturnozgodovinskih informacij se v diahroni analizi in navzkrižnih primerjavah po številnih parametrih izrisuje vrsta neraziskanih dejstev iz prakse in teorije didaktike književnosti v preteklosti. Izrisujejo se splošne kurikularne okoliščine, ki so spodbudile nastanek novega berilnega sestava: sprememba politične ureditve, učnih načrtov za slovenščino, konkurenčnost (ta je bila na delu že pri prvih sestavih beril, npr. med Miklošičem in Janežičem). Med didaktične informacije sodi tudi podatek o obsegu, številu avtorjev in besedil, razmerju med slovensko, svetovno in jugoslovansko književnostjo (slednje je, kot meni Božič, posebno v sodobnih sestavih glede na skupno zgodovino premalo).

Božičeva razprava poleg tega prikazuje dinamiko teoretskih refleksij o didaktični strukturi (vsebinah, ciljih, metodah) pouka književnosti skozi čas. Prinaša jo vsakokratno povzetek pomembnejših ocen berilnega sestava v sočasni publicistiki in prikaz širših literarnopedagoških razprav, iz katerih so vidne izobraževalne in literarne prioritete ter argumenti vsakokratnih kritikov oz. razpravljalcev. Zanimivo je, da avtorji razprav v dobršni meri od začetka izkazujejo dokaj sodobne poglede na književni pouk – potrebo po umetniški kakovosti besedil in približevanje učencu. V tej zvezi omenimo le nekaj povzetih še vedno aktualnih virov v Božičevi razpravi, npr. knjižno izdajo Frana Ilesiča *O pouku slovenskega jezika* (1902) ter članke, polemike in knjižne objave v povezavi z berili, od Borisa Merharja (1934) prek polemike Fatur-Dolgan-Cuderman-Jan v 80. letih do kasnejših izčrpnih raziskav (Polona Tomac 1998, Alenka Žbogar 2000, Petra Kodre 2008). Vse te razprave Zoran Božič kritično vrednoti in podaja svoj komentar k nekaterim ugotovitvam.

Avtorjevo raziskovanje sodobne recepcije Prešerna v tretjem poglavju razprave pa štejemo za prispevek k sodobni didaktiki književnosti, saj so raziskave recepcije v šolskih okoliščinah pogoj za oblikovanje oz. spreminjanje didaktične strukture in praktičnih aplikacij (učnih načrtov, učbenikov, poučevanja).

V tem delu ima osrednji pomen opis metodološko metodično izpeljanega eksperimenta, s katerim Božič preverja učinke didaktičnega postopka prozifikacije daljših verznihs besedil na bralno razumevanje in povečanje bralne sposobnosti. Eksperiment in natančno poročilo o tem, katere parametre iz teorije pedagoškega raziskovanja, sodobne recepcije Prešerna in njene zgodovine med strokovnjaki in med dijaki je upošteval ter s katerimi dodatnimi empiričnimi raziskavami je preverjal posamezne ugotovitve, je prav gotovo zgleden prispevek k teoriji in aplikaciji metodologije pedagoškega raziskovanja v didaktiki književnosti, ki na ta način še ni bil udejanjen.

Nekaj odprtih vprašanj. Čeprav ima Zoran Božič dodatno prozifikacijo za »najpomembnejši del eksperimentalnega dejavnika«, saj je dijakom »olajšala razumevanje izvirnika«, in »zaradi stalnega vračanja k poeziji silila v poglobljanje in s tem razvijanje bralnih zmožnosti« (429), pa bi nemara trditve vseeno kazalo nekoliko relativizirati. Vzrok nakazuje že skepsa v eksperimentu udeleženih učiteljev: »Večina učiteljev je bila prepričana, da so dijakom najbolj koristile dejavno zasnovane naloge za preverjanje razumevanja in za samostojno prozifikacijo ... Učitelji so bili precej bolj zadržani do koristnosti dodatnega gradiva (in še zlasti dodatne prozifikacije) kot njihovi dijaki.« (460). Čeprav tudi druge raziskave potrjujejo, da učitelji pogosto vidijo učinke pouka drugače kot dijaki, pa bi morda vseeno pritrdili v to mnenje vgrajenemu pomisleku o možnosti, da učenci po načelu ubiranja lažje poti preskočijo dvojno branje in berejo samo prozifikacijo. Tako obstaja možnost, da pri vnaprejšnji ponudbi celotnega prevoda sploh ne pridejo v stik z izvirkom.

Zato moremo skupaj z učitelji domnevati, da gre v številnih pogledih boljše rezultate eksperimentalne skupine pripisovati temu, da so se dijaki v njej tudi drugače (ne le z branjem celotnega prevoda) dejavno ukvarjali s Prešernovimi besedili in tako dlje časa in bolj intenzivno prek reševanja raznovrstnih literarnih problemov ponotranjali dejavnosti, potrebne za vstop v literarno besedilo.

Ob branju Božičeve razprave se včasih zdi, da avtor favorizira avtoriteto množičnega bralca, ko je kritičen do berilnih izborov in prioritet šolanih bralcev. V to kategorijo sodi po mojem mnenju tudi predlog za uvrstitev Žemljeve pesnitve v domače branje za gimnazijce, saj gre za besedilo z dvomljivo bralno všečnostjo in literarno vrednostjo. Argumenti, da se s tem branjem dosegajo funkcionalni cilji, so tu poenostavljeni. Bralna sposobnost za branje raznovrstnih besedil se pri gimnazijskem književnem pouku razvija ob reprezentativnih besedilih, posebno za starejša obdobja, torej ob »strukturah z dolgim trajanjem«, z lastnostmi kakovosti, optimalnosti idr. Kljub »etičnim vrednotam«, primerljivim sodobnemu doživljanju mladostnika (uspešnost, družina, zdravje), kljub statistično ugotovljeni lažji razumljivosti od Krsta, Žemljevo besedilo nima potrebne umetniške vrednosti, primerljive drugim kanonskim besedilom oz. predstavnikom literarnih sistemov iz preteklosti. Zato ne more konkurirati ključnim besedilom, ki so temelj šolskega bralnega repertoarja iz preteklosti, pa tudi ne žanrskosti sodobnih besedil, ki jih edina berejo sami od sebe sodobni mladostniki.

Sklep. Monografija Zorana Božiča je kljub tem pomislekom izjemna. Na prvi pogled po obsegu, pri bralni poglobitvi vanjo pa po kakovosti. Je neizčrpen vir novih in za številna področja humanistike in družboslovja pomembnih informacij, tehtno zbranih in izbranih, znanstveno utemeljenih z relevantnimi domačimi in tujimi viri iz preteklosti in sodobnosti ter smiselno opremljenih z avtorjevimi tehtnimi interpretacijami. Za doktorsko delo in za monografsko objavo bi bila dovolj polovica te jezikovno zgledne in oblikovno urejene razprave. A potem bi druga polovica informacij ostala še dolgo neznana, marsikatera metodološka inovacija, vpeljana v empirično raziskovanje književnega pouka še dolgo nerazvita. Kajti tako potrpežljivega, temeljitega, prodornega iskalca, analitika in interpreta pisnega in empiričnega gradiva iz preteklosti in sodobnosti *rerum literarum*, ki ima poleg tega še žlahtno, v praksi šolano pedagoško intuicijo za relevantnost problemov, zlepa ne bi več našli.

Boža Krakar Vogel
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani